A művészet szabadsága a társadalomban.

Írta: TORKOS LÁSZLÓ.

Vannak kérdések – tudományosak s gyakorlatiak egyaránt – melyek örökéletűeknek látszanak, mert koronként újra meg újra föltámadnak s a velők foglalkozók közötti éles ellentétek miatt kielégítő, általánosan elismert megoldást talán nem is nyerhetnek.

Ilyen örökéletűnek látszó a művészet szabadságát illető kérdés is, mely, bár különböző időkben sokat írtak s vitatkoztak róla, most újra élénken foglalkoztatja nálunk is az elméket, a legszélsőbb ellentéteket vetve föl hullámaival.

Hogy e téren a küzdő felek közt tartós béke nem jöhet létre, annak oka főleg az, hogy az érdekeltek nagy része nem tud, vagy nem akar a szabadság tiszta eszméjéhez fölemelkedni, mely lényegében mindenütt ugyanaz, a művészetben szintúgy, mint a társadalmi és politikai életben.

A társadalmi életben valódi szabadság csak ott uralkodik, ahol akarata ellen senki sem juthat mástól függő viszonyba, szintúgy pedig senki mást annak akarata ellen magától függővé nem tehet. Önkényt szenvedni s önkényt gyakorolni egyaránt ellenkezik a szabadsággal; zsarnokság s éktelenség egyenlő ellensége a szabadságnak, s lényegükben nem is különböznek egymástól. Teljesen szabad viszonyok ózott az egyes emberek élhetnek – ha módjukban van - egymástól teljesen függetlenül, vagy közös megegyezéssel csönös függő viszonyba léphetnek egymással, sőt tetszés szerint egyoldalúan is alávetheti magát bárki egy másiknak, így többeknek; de önkényes jogcsorbításról bárki részéről akivel szemben szó sem lehet.

Ami áll a szabadságról általában, annak állnia kell a művészetnek, mint a szép megtestesítőjének, szabadságáról is a jónak eszméjén alapuló erkölcsiséggel s az igazat és valót föltüntető tudománynyal s tapasztalati élettel szemben.

Ki vádolhatna festőt azért, hogy tájképeiben nyoma sem fedezhető föl bármi néven nevezendő erköcsiségnek, vagy hogy képzeleti alakjainak – ha kellő aesthetikai hatást keltenek – semmi közük sincs a valósághoz? S költő hibáztatható-e, ha nem zeng csupa hymnusokat, s szivet-lelket gyönyörködtető versei egy hajszálnyit sem hasonlítanak erkölcsi prédikációkhoz, politikai vezérczikkhez vagy tudományos értekezéshez? S kivetendők-e a költészet tárházából a csodákkal átszőtt mesék, mert a valót s valószínűt teljesen figyelmen kivül hagyják? Hisz van a művészetnek egy egész ága, a zene, mely tárgytalanságánál fogva a hangokban rejlő szépet másképp, mint függetlenül nem is tudja kifejezni; mégis ki tarthatná e sajátságánál fogva a jóval, igazzal s valóval szorosabb viszonyba lépő művészeteknél alsóbbrendű művészetnek?

Ha azonban teljes szabadsága van a művészetnek minden egyébbel szemben, ami nem tartozik a szépek birodalmába, e szabadság nem zárja ki a szövetkezést más elemekkel, melyek a szép eszméjével nem ellenkeznek.

Erkölcsi érzésünkre ható alakok, események s érzelmek művészi alkotásnak éppen úgy szolgálhatnak tárgyul és anyagul, mint bölcseimi eszmék s a tapasztalati élet és történet változatos jelenségei; s a művek, melyekben a szépnek testvéri ölelkezése a jóval, valóval, igazzal, vagy mind a hárommal a maga teljességében jelentkezik, a művészi teremtő erőnek csak olyan – ha nem még jelentékenyebb – remekei lehetnek, mint az olyanok, melyek a szépet függetlenül tüntetve föl, tisztán csak aesthetikai hatás keltésére czéloznak.

Nem ritkán tapasztalható az is, hogy a művészet határozottan alárendeli magát vallási, erkölcsi, politikai vagy tudományos czéloknak s nem törekszik első sorban aesthetikai hatásra, mely minden egyéb hatást a legszebb harmóniában olvaszt magába. Hogy ezt tenni a művésznek épp olyan joga van, mint művészetének bármily más módon való érvénye' sítésére, azt lehetetlen tagadni.

Csakhogy az sem tagadható, hogy a művészetnek ily módon való alkalmazásában csak a művész szabadsága nincs korlátozva, maga a művészet, mint szolgálattevő, alárendelt, függő állást foglal el s így az ilyen nem tisztán aesthetikai hatásra czélzó művészetet az aeslhetika nem tekintheti teljesen szabad művészetnek s tiltakoznia kell olyan fölfogás ellen, mely a művészetnek ilyen szolgai alárendelését a művészet legvalódibb czéljának tekinti. Az ilyen magát önként másnak alárendelő művészet hasonlít az olyan házassági viszonyhoz, hol a férj, bármily lélektani okból, neje valódi szolgájává teszi magát. Itt sem lehet szó kényszerről, zsarnoki alárendelésről; de azért megeshetik, hogy a házas felek közt uralkodó ilyen példás összhang és egyetértés szánó mosolyt kelt a szemlélőben.

Nem egészen így áll a dolog, ha a művészet a hasznosnak, czélszerűnek ajánlja föl szolgálatát, mint azt az iparművészetben látjuk. Ez esetben a művészet nem alacsonyítja le magát, sőt inkább fölemeli magához az ipart, mint midőn kiváltságos osztályok, másokat is részesítvén jogokban, saját jogaikat önként korlátozzák.

A művészet szabadságát tehát nem lehet korlátozni még a saját maga korlátozásának jogában sem; teljes korlátlanságot, vagyis szabadosságot a művészet sem követelhet magának. Ha vele egyenlő rangú, vagy még fölötte is álló érdekek, esztnek vagy intézmények jogait sérti, ha velők baráti szövetség helyett ellenséges viszonyba lép ez esetben nem érdemel több elnézést s kíméletet, mint a szabadság nevében tomboló s tomboló néptömeg.

Ki a művészet szabadságát arra használja, hogy sárba tiporja, ami milliók előtt szent; aki gúnyt űz a legtiszteletreméltóbb erényekből, mint világhódító igazságot árulja a hazugságot s a szemérmetlen fajtalanságnak képben, szóban való hirdetése által erkölcsöt, ízlést egyaránt megmételyez: az nem követelhet magának helyet a művészet szent templomában s joggal nem panaszkodhatik, ha szertelenségeinek gyakorlásában törvény által korlátozzák.

A művészet, amely ilyen, magához nem méltó szerepet vállal, nemcsak azért érdemli meg a bírálatnak, sőt részben államügyésznek is kíméletlen üldözését, mert tilosba tévedt,

s mások jogát tiporja, hanem azért is, mert saját maga ellen, a művészet fenkölt eszméje ellen is vétkezik, megtagadva a művészet legfőbb életelemét, a szépet, melynek hatása az erkölcsi s igazságérzékben megbotránkoztatott lélekben nem érvényesülhet.

A szép, jó és igaz eszméje egymástól nem függenek ugyan, de egymással ellentétben sem állhatnak. Lehet-e igazán jónak, erényesnek nevezni az olyan tettet vagy magaviseletet, mely szépérzésünket zavaró módon jelentkezik, mint a kérkedő becsületesség, a csúszó-mászó alázatosság; vagy ami az igaznak érzetét sérti, mint a hazug részvét, a szenteskedő jámborság? Kifejezik-e a magasabb értelemben vett valót, az igazat, az életnek és természetnek perczenként változó, véletlenül ilyennek vagy amolyannak föltűnő jelenségei, melyek teljesen meg vannak fosztva az illúzió zománczától s tán még tisztátalan czélzatot is sejtetnek? S amint jó nem lehet, ami a széppel és igazzal, s igaz nem, ami a jóval és széppel ellenkezik, úgy szépnek sem tekinthető, ami a jóval s igazzal ellentétbe helyezkedik.

A mondottak alapján nem nehéz megérteni, mily kevés joggal hivatkozhatik a művészet szabadságára egyrészt a mindinkább terpeszkedő s az érzékiségnek hízelgő árúkkal üzérkedő szemérmetlen szennyirodalom, másrészt a minden tekintélynek s tiszteletreméltó hagyománynak hadat üzenő, hazát, nemzetet megvető, sivár eszméit magasabb világnézetnek hirdető költészet, mely magát korszerűnek nevezi.

Az első sorban említett irányokra fölösleges egy árva szót is vesztegetni, mert üzelmeik veszedelmes voltáról minden jobb érzésű meg van győződve s követőik maguk sem hihetik, hogy nemcsak üzleti, hanem valódi művészeti czéloknak is szolgálnak. Az úgynevezett »modern« költészet azonban? melynek művelőiről – legalább részben – föl kell tennünk, hogy a költészet igaz apostolainak tartják magukat, nem tekinthető pusztán anyagi haszonra számító üzérkedésnek s így egyszerű kárhoztatásnál több szóra érdemes.

A művészet szabadságával visszaélő, magasabb érdekeket sértő korunkbeli költészet téves, roskatag alapon épült s így szilárdan álló, maradandó műveket nem is hozhat létre- Főelve újat, minden áron újat tüntetni föl, mintha költészetben

s művészetben általában az új nem volna csak akkor vonzóbb, értékesebb a részben tán megunt réginél, ha legalább ugyanolyan szép, mint emez. Csak azért mert új, semmi sem nevezhető szépnek, sőt esetleg lehet az a legundokabb, legvisszataszítóbb jelenség. S mily könnyű módját találták ki az újat hajhászó költők, hogy czéljukat elérjék! Egyszerűen ellentétbe helyezkednek tartalomban, formában mindazzal, amit eddig költőinek tekintettek. Hit helyett hitetlenséget, hazaszeretet helyett hazát, nemzetet megvető világpolgárságot, nemes önérzet helyett pöffeszkedő elbizakodottságot, vonzó, fölemelő tartalom helyett eltaszító vagy leverő, borzalmat keltő jelenségeket tálalnak föl, többnyire a szabályos rhythmust szándékosan mellőző formában.

A valónak, az igaznak a nevében teszik ezt, – mondják – mely hitök, ha őszinte, kettős tévedést foglal magában.

Először is a valónak s igaznak föltüntetése nem is igazi czélja a költészetnek s bárminő művészetnek; azután meg nem is az a való, az igaz, amit ők mint ilyent árulgatnak. Van a természetben és emberi életben szép is, rút is, jó is, rossz is ezer meg ezer változatban; minden földön bőven termi az élet a szívfacsaró fájdalmakat s borzalmat keltő szörnyetegeket a derült, ujjongó öröm s lélekemelő tünemények mellett. Miért volna hát éppen csak az a művészet hazug, mely előszeretettel ez utóbbiak felé fordul, az előbbiekkel kaczérkodó ellenben az igazság hű, hamisítatlan tolmácsa?

S még hagyján, ha csak az igaznak nevében hirdeti a legújabb irodalom könyvben, színpadon, az egyéni érvényesülésre törekvő rideg önzés és féktelen érzékiség uralmát, melylyel – sajnos – csakugyan lépten-nyomon találkozhatunk. Szomorúbb dolog, hogy a legújabb világpolgárias társadalomtanra támaszkodva, mindezt mint cselekedeteink természetes, egyáltalában nem kárhoztatható rugóit tünteti föl s ami nem áll azok szolgálatában, azt mint természetellenest Vagy éppen erkölcstelent megveti, gúny tárgyává teszi. Az élet egyenetlenségei között nem azt hirdeti, mint igazságtalanságot, hogy a pénz és hatalom emberei, bőségben úszva, szabadon folytathatnak olyan életet, mely a nemesebb erkölcsi fogalmakkal homlokegyenest ellenkezik, holott a szellem s

műveltség tekintetében jóval fölöttük állók legnagyobb része szükséggel, szegénységgel kénytelen küzdeni, hanem azt, hogy nincsen emezeknek is megengedve s lehetővé téve úgy élni, úgy élvezni a földi javakat s gyönyörűségeket, mint ahogy amazok élvezik s a hiú versenyben elbukókat vértanúnak, nem a saját, hanem a társadalom hibái áldozatainak tünteti föl.

Hát önnállhat-e társadalom, melyben a minden magasabb, általánosabb érdeket megvető egyéni törekvések jutnak uralkodásra? Nem éppen nyers ösztöneiknek magasabb érdekekért, jogos igényeink megtagadása nélkül való korlátozása az erkölcsiség alapja? S nem esztelen dolog korlátozás helyett még táplálni, erősbíteni bennünk azt, ami, a természetnél fogva, úgyis erős és hatalmas s erejét sokkal gyakrabban érvényesíti rombolásban, mint alkotásban?

Valódi szerencse, hogy az ilyen új irodalom, főleg a lyrai költészetben, a sivár, megbotránkoztató tartalmat nem tudja, vagy nem akarja tetszetős, behízelgő alakban eléállítani. Legalább kevésbbé kell attól tartani, hogy ízlést és részben erkölcsöt rontó hatása érzékenyebb rombolásokat fog véghez vinni. Hogy is vívhatnák ki finomabb érzésű s aesthetikailag művelt lelkek tetszését nagyhangú szólások, értelmetlenségek s undort keltő képek és kifejezések, melyekben a korunkbeli lyra látható gyönyörűséggel kéjeleg: s ki gyönyörködhetnék *az* olyan verselésben, mely a szeszélyes önkényt teszi korlátlan uralkodóvá?

Senki sem kívánhatja ugyan s az elfogulatlan aesthetikus legkevésbbé, hogy a művészet s főleg a költészet csak kiváló, tetszetős, erkölcsileg fölemelő, harmóniás érzelmeket keltő tárgyakat dolgozzon föl s jámbor igazságszolgáltatással mindig érdem szerint jutalmazzon és büntessen. Meg kell engedni, hogy a gyarló, gonosz, ellenszenvet s utálatot keltő jelenségeket is fölvegye művébe s az életben előforduló visszásságokat s igazságtalanságokat a valónak megfelelőnek tüntesse föl. De mindezt csak a művészet főczéljának, az aesthetikai hatáskeltésnek szolgálatában teheti, mely hatás nélkül semmi sem tekinthető valódi szép műnek.

Szerepeltethet a költő bármily félszeg, gyarló és megvetésre méltó alakokat; nevetségessé tehet, ostorozhat, meg-

sirathat nemzeti hibákat csak úgy, mint általános emberieket; a jutalmazó és megtorló igazságot működtetheti s mellőzheti tetszés szerint, ha humorában, gúnyjában, keserűségében a békítő, büntető, javítani vágyó vagy fájdalmasan könnyező szeretet nyilatkozik; ha az igazságtalanul szenvedők iránt nemes részvétét, a büntetlenül garázdálkodó gonoszok iránt pedig megverését érezteti s az olvasóban hasonló érzelmeket kelt irántok: az aesthetikai hatás a legvisszásabb elemek harczaiban sem maradhat el.

A szépet, jót, igazat egyesekben, nemzetben s az emberiségben egyaránt szerető lélekből fakadó kaczaj, gúny, könny, harag a tartalom sivársága által keltett kellemetlen érzést elenyészteti s érzelmeinket jól eső harmóniába olvasztja. S ezt nemcsak a költő lelkéből kisugárzó fény és meleg szépítő hatása teszi, hanem az is, hogy amely művekben e szépítő elemek megvannak, azok a valót is igazabb világításban tüntetik föl, mint amelyekben a költő a megzavart harmóniát nem akarja vagy nem tudja helyreállítani.

Hibát, bűnt, gyarlóságot mindenütt találunk – hirdetik a harmóniára törekvő művek –, magunkban úgy, mint barátainkban s ellenségeinkben, fönt és alant, minden korban s az emberi társaság minden körében. De az itt is, ott is fölhangzó keserű gúny, fájó panasz s szent harag mutatja, hogy a nemesebb érzelmek, az erkölcsiségnek és igazságnak szeretete nem halt ki az emberiségből, s tán nem is minden olyan sötét, mint amilyennek a fájdalom szemüvegén át látjuk. Honnan fakadhatna különben a derült, békítő humor, mely kiforrott lelkű költők műveiben mosolygással szárítja föl a megcsillanó könnyeket?!

A sértő vagy fájó jelenségeket ilyen világításban tarják elénk kiváló költőink. BERZSENYInek, kora magyarjait nemes haraggal ostorozván, szomorú megadással végződő ódája; KÖLCSEYnek a nemzet elkorcsosodásán kesergő elégiái és PETŐFInek a magyar ifjúságot, a külföld magyarjait s a maradi nemességet sújtó, gúnyoló versei szintúgy a hazaszeretet földében keltek, mint EÖTVÖS-nek a korhadt hazai állapotokat festő regényei. De mondhatja-e ezt valaki jó lélekkel a legújabb költészet termékeiről? Nem inkább kicsinylést, lenézést árul-e el nagy részük főleg hazai viszonyaink s nemzeti

hagyományainkkal szemben? Forrásuk bosszankodó, kesergő, aggódó szeretet helyett nem inkább beteges önteltség, zavaros mámor vagy szenvelgett életuntság? S nem látszik-e bennök gyakran a törekvés: éppen azt állítani pellengérre, ami erkölcsi fogalmaink szerint tiszteletre méltó, s annak lenni szószólóivá, amit a finomabb erkölcsi érzés elítél?

Honnan e támadás évezredek által megszentelt erkölcsi fogalmak ellen? Mi ád jogot s bátorságot e mozgalom embereinek, jobb lelkek megbotránkoztatására síppal-dobbal árulgatni mételyt erjesztő termékeiket? Elgondolható-e, hogy egytől-egyig puszta üzérkedésből vagy hírhajhászatból szolgáljanak olyan iránynak, melynek fonák, sőt erkölcstelen voltáról meg vannak győződve? Nem, az nem lehet!

Föl kell tennünk, hogy vannak közöttük, kik jól tudják, hogy aki művében az erkölcsiség ellen vét, az visszaél a művészet szabadságával. Csakhogy erkölcsi fogalmaik különböznek az évezredek óta fönnállóaktól, s így annak megsértésére, ami erkölcsi fogalmaikkal ellenkezik, magukat följogosítva érzik.

S hogyne éreznék magukat erre följogosítva, midőn a tömeg ezrei tapsolnak nekik, s ujjongva fogadják hirdetését azoknak az elveknek, melyek törekvéseiket s életmódjukat igazolják!

Ám hirdessék hát az emberi gyöngeségeknek s állati hajlamoknak szolgáló új erkölcstanukat, szentesítsék a természetesség nevében a tapasztalati élet kényelmes erkölcseit, s üldözzék gúnyuk leghegyesebb nyilaival főleg a képmutatókat, kik velők szemben megbotránkozást mutatnak, bár egész életök az erkölcstelenség lánczolata, – ez egygyel legalább igazán jó tettet visznek véghez. De azoknak, akik a régi erkölcsiségnek elméletben és gyakorlatban igaz hívei, engedjék meg, hogy támadásaikkal szemben saját elveiket körömszakadtáig megvédelmezzék, s hagyják meg őket abban a meggyőződésükben, hogy amíg az emberiség annyira el nem satnyul, mint az eszkimó »Az ember tragédiája«-ban: a végletekre hajló tömeggel szemben, mely minden szépet, jót beszennyez féktelen indulataival, mindig lesznek Ádámok? kik a valódi jó eszméjét a zajongó árban elmerülni nem engedik.